

Alban Bensa – Isabelle Leblic, ed.: *En pays Kanak. Ethnologie, linguistique, archéologie, histoire de la Nouvelle-Calédonie.* Paris: Éditions de la Maison des sciences de l’homme. 2000. 368 p. /Mission du Patrimoine ethnologique – Collection Ethnologie de la France, cahier 14./

„**A**kanakok földjén” – e címet akár egy, az etnológiai érdeklődés kibontakozásának korában íródott, egy távoli nép „egzotikus” kultúráját, látványos rítusait megőrkítő hangulatos útleírás is viselhetné. Vagy gondolhatnánk például egy „monografikus igényvel” szerkesztett, leíró jellegű néprajzi munkára is. Jelen kötet azonban etnológiai-antropológiai, nyelvészeti, régészeti és történettudományi tanulmányok gazdag tárháza a 20. század utolsó évtizedéből, amely Új-Kaledónia társadalmának, kultúrájának változásaira és az átalakulás, a modernizáció lehetséges útjaira koncentrál. Azon jelenségekre, kulturális válaszokra, alkalmazkodási stratégiákra, amelyeknek köszönhetően e kis óceániai szigetcsoporthoz lakói átvészelték a gyarmatosítás időszakát, sikerrel küzdöttek identitásuk megőrzéséért, a politikai és kulturális önrendelkezés fokozatos kivívásáért.

Az írásközéppontjában – akár a főnökség intézményéről, a halászati jogról, akár a vallásról, a nyelvről van szó – a változások állnak. Ezen túlmenően azonban az egyes szerzők munkái rendkívül változatos képet mutatnak mind a kutatási témákat (időben és térben is), mind pedig az alkalmazott módszereket tekintve. A szerkesztőknek nem is sikerült elkerülni azokat a csapdákat, amelyekbe csaknem minden hasonló vállalkozás beleesik: a tanulmányok színvonala nem egyenletes, részben fedik egymást, részben pedig nehezen erőszakolhatóak bele a kötet szerkezetébe. Ennek ellenére vitathatatlan, hogy a kanak kultúra hallatlanul színes mozaikja rajzolódik ki előttünk, amely nem csupán értékes információhalmaz az Óceánia kultúrája iránt érdeklődő olvasó számára, hanem az eredeti célkitűzéseknek, a kutatási programot elindító szervezetek szándékainak megfelelően olyan biztos ismeretanyag, tudásalap, amelyből Új-Kaledónia döntéshozói is sokat meríthetnek és merítenek a születendő új állam megteremtésének folyamatában. A kötet létrejöttének körülményeiről még szólunk, előtte azonban álljon itt egy rövid történeti felvezetés.

A nyugati világ a kanak népcsoportok létezéséről 1774-ben szerzett tudomást: Új-Kaledónia őslakosaival a szeptember 5-én partra szálló Cook kapitány és kísérete találkozott először. A szigetvilág 1853-ban francia gyarmat lett, az őslakosokat csupán 1946-tól illetik meg az állampolgári jogok, s Új-Kaledónia jogi státusa napjainkban is Franciaország úgynevezett „tengerentúli területe”. Etnikai összetétele – a több mint két évszázada tartó bevándorlás eredményeként – rendkívüli sokszínűséget mutat: az 1996-os népszámlálási adat szerint a lakosság 44,1 százaléka melanéz (kanak), 34,1 európai, 12 polinéz, 4,3 százaléka pedig ázsiai eredetű. A bevándorlók 90 százaléka a franciák által alapított fővárosban, a szigetvilág egyetlen igazi nagyvárosában, Nouméában és környékén él, ahol az őslakosoknak csupán 30 százaléka található meg.

A közelmúltban Új-Kaledónia történelmének meghatározó állomásához érkezett: az 1998-ban megkötött – népszavazással is megerősített – nouméai egyezmény értelmében 15–20 éven belül a tartomány elnyerheti teljes függetlenségét. E folyamatban kiemelten fontos szerep jut a saját társadalom megismerésének, a kulturális önazonosság megteremtésének, megerősítésének.

A kanak etnikum és kultúra voltaképpen felfedezésétől kezdve megfigyelések, vizsgálódások tárgya. Már a 18. század utolsó, a 19. első évtizedeiből is szép számmal maradtak fenn úti beszámolók, misszionáriusiratok, katonai, adminisztratív vagy éppen tudományos céllal készített feljegyzések – Óceánia európai birtokbavételének megannyi dokumentuma. 1853-tól a gyarmatosítással a „bennszülöttek” immár megkerülhetetlen – inkább zavaró – tényezővé váltak, akikről a gyarmatosítóknak elemi érdekük volt a lehető legtöbbet megtudniuk. Ezen felülről irányított, többnyire a „problémák” megoldását, felszámolását célzó, az európaiak felsőbbrendűségét legitimáló munkák mellett azonban az etnológiai érdeklődés – Maurice Leenhardt munkáitól eltekintve – mintha elkerülte volna Franciaországnak ezt a távoli gyarmatát. A kanak kultúra igazi felfedezése végül nem is kívülről érkező szellemi impulzusoknak, hanem a nem is oly rég kialakuló, etnikai hovatartozását, identitását megerősíteni és kifejezni akaró „bennszülött” értelmiségnek köszönhető. Az első jelentős lépés a *Melanézia 2000 Fesztivál* megrendezése volt 1975-ben, melynek keretében a kanak hagyományok és a népművészet gazdag tárházát – kissé patetikus tálalásban – igyekeztek a nagyközönség elé tárni.

A közelmúlt és a jelen társadalmi folyamatait dokumentáló, a gyarmatosítás következményeit elemző, illetve a lehetséges kiutakat kereső etnológiai-antropológiai kutatások megindulására azonban még több mint egy évtizedet várni kellett. Nem kevés kultúrpolitikai huzavona után, 1988-ban egyezmény született egy, a kanak kultúra felvirágoztatását célzó iroda és egy kulturális központ felállításáról. Ezzel párhuzamosan kezdetét vette a – nagyrészt franciaországi intézmények által finanszírozott – *Kanak társadalmi tanulmányok* című program, amelynek keretében az anyaországból számos fiatal kutató érkezett Új-Kaledóniába. Jelen kötet – amely épp a *Franciaország etnológiája* című sorozatban látott napvilágot – e munkákból nyújt sokoldalú válogatást.

A kötet *Gyakorlat és szabályok* címet viselő első harmadában közzétett írások a társadalmi szabályok átalakulását járják körül. Alban Bensa, a tanulmánygyűjtemény egyik szerkesztője egy konkrét régió példáján, illetve írásbeli és narratív forrásokat egymás fényében elemezve rámutat, hogy a főnökség intézményének a közelmúltban dokumentált számos – gyakran „ősinek” tekintett – jellegzetessége a 19. század politikai eseményeire, a gyarmatosítókkal vívott küzdelmekre vezethető vissza. A Koné-völgyben az 1870-es évekre létrejött viszonylag homogén politikai tér és erős központi hatalom voltaképpen egy alkufolyamat eredménye, amelynek a gyarmatosítók és az egymással viszálykodó klánok katonai vezetői voltak a szereplői. S hogy mindez eredményes lehetett, abban nagy szerepet játszott, hogy a politikai struktúra átalakulása narratív és rituális síkon is végbement (jó példa erre, hogy a szokásjog szerint a főnöki cím egy klánon kívülről érkezett idegenre is átruházható). A társadalmi rend ideológiai megerősítése, mitológiai megtámogatása a beköszöntő békésebb időszakban aztán újult erővel folytatódott.

Az adoptálás és az idegenek befogadása – mint az Isabelle Leblic genealógiai felméréseiből kiderül – a rokoni, illetve szövetségi háló megerősítésének rendkívül lényeges eszköze az egyes nyelvterületeken belül. Jóllehet a gyermekek és felnőttek adoptálása

Óceánia-szerte közismert társadalmi gyakorlat, a vizsgált két patrilineáris leszármazási csoporton belül a változatok kivételes sokszínűséget, már-már önkényességet mutatnak, s a rokonsági rendszer alakításában, úgy tűnik, nincs strukturális szerepük. A motivációk feltárásával azonban a szerző adós marad. A nyelvész Françoise Ozanne-Rivierre írásának tárgya ugyancsak a rokonsági rendszer, módszere a komparatív történeti analízis. A szerző a három csoportba sorolható kanak nyelvek rokonsági terminológiáit a szabályos hangzóváltozások alapján rekonstruált közös óceániai alapnyelv (úgynevezett protoóceániai) hasonló elnevezéseivel összevetve következtet a rokonsági rendszer változásaira.

Marie-Hélène Teulieres-Preston változásvizsgálatának tárgya a tengerhasználati és halászati jog, melyet a kanak őslakosok az elmúlt másfél évszázad folyamán sikerrel őriztek meg, illetve alakítottak át a francia gazdasági és adminisztratív érdekek ellenében. A különböző érdekcsoportok törekvéseinek par excellence ütközési területe azonban a „fehér főváros”, Nouméa, amelynek területére 1946-ig csak szigorú feltételek mellett és korlátozott számban költözhettek melanézi őslakosok, napjainkban viszont a betelepült népesség egyre több jogot, a közügyekbe történő fokozott beleszólást követel magának. Dorothee Dussy tanulmányában a politikai vitákkal párhuzamosan megfigyelhető szimbolikus reprezentációkkal foglalkozik, rámutatva, hogy a „fehérek”, illetve a kanakok – egymástól jelentősen eltérő – kollektív történelmi emlékezete mindkét fél esetében a hatalom legitimációjának egyszerre terméke és eszköze, s mindez a (több mint két évtizede napirenden lévő) földkérdésről folytatott diskurzusban kiválóan tetten is érhető.

A második részben közölt tanulmányok a „kolonizációs sokk” különböző aspektusaira, illetve az azokra adott kanak válaszokra összpontosítanak. Akárcsak az előző tematikus egységben, e fejezet felépítésében is megfigyelhető a kronologikus rendezőelv. Három nouméai régész – Christophe Sand, Jacques Bole és André Ouetcho – a rendelkezésre álló leletanyag alapján megkísérli felvázolni a szigetvilág benépesülésének, az őslakók szociokulturális fejlődésének történetét. Rámutatnak, hogy a radikális társadalmi változások jóval a gyarmatosítás előtti időszakra datálандók, tulajdonképpen az európaiak megjelenésével kezdődtek, hiszen a hajósok számos, az őslakosok számára addig ismeretlen fertőző betegség kórokozóját hurcolták be Új-Kaledóniába, s a nagy járványok, a hirtelen megugró halálozás valóságos társadalmi földindulást indítottak el. A prekolonizációs időszakra vonatkozó ismeretanyagot tehát nem árt fokozott óvatossággal kezelni, a helyes értelmezésben az interdiszciplinaritás sokat segíthet. A gyarmatosítással természetesen a keresztény vallás terjesztése is együtt járt. A krisztusi tanok beépülését a kanak őslakók világképébe és rituális gyakorlatába Charles Illouz Maré szigetének társadalmában kísérte figyelemmel.

A kolonizáció időszakának értékelése nem lehet teljes a másik fél mozgatórugóinak ismerete nélkül. Isabelle Merle történész a kötet fókuszát kitágítva az új-kaledóniai és az algériai gyarmatosítás sajátosságait veti össze. Rámutat, hogy a kanak őslakosság rezervátumokba zárása, a földek kollektív tulajdonba vétele és az állami kontroll kiterjesztése voltaképpen az Algériában már egyszer kudarcot vallott és a francia hatóságok által is erősen vitatott földbirtok-politika alkalmazásának következménye.

Jóllehet 1946-ban a szigetvilág valamennyi lakójára kiterjesztették a francia állampolgári jogokat, az igazi emancipáció több évtizeden átívelő, összetett folyamat volt. A politológus Eric Soriano írásából kirajzolódik, hogy az etnikailag megosztott, a gyarma-

tosítás ellenére még döntően lokális alapon szerveződő, aluliskolázott melanéz társadalom miként vált a szimbolikus politikai mező egyre meghatározóbb szereplőjévé az 1946 és 1958 közötti időszakban. Új-Kaledóniában a társadalompolitikai közbeszéd egyik legfőbb témája napjainkban is a „kulturális kiegyenlítődés”, az „esélyegyenlőség”, melynek megteremtésében az oktatásügy kiemelten fontos szerepet játszik. Marie Pineau-Salaün a kanak gyermekek relatív iskolai kudarcait történeti távlatokba helyezve kísérli meg értelmezni. Kutatásaiból kiderül, hogy 1945 előtt Új-Kaledóniában az iskolázottság mértéke jóval meghaladta a Franciaország többi, ázsiai és óceániai gyarmatára jellemző értéket, ám az oktatást alacsony színvonal, az iskolai mindennapokat pedig túlzott mezevesség, nemritkán agresszió jellemezte. Mindezt a szerző néhány idős ember keserű visszaemlékezésével is illusztrálja – ám a cikk ez utóbbi része kissé felszínes.

A kanak társadalomban napjainkban is jelentős változások zajlanak, hiszen a felgyorsult modernizáció megannyi kihívás elé állítja a szigetvilág lakosságát. A harmadik részben ezen túlélési stratégiák, kulturális válaszok elemzéséből olvashatunk egy csokorra valót. Az utóbbi évtizedekben Új-Kaledónia-szerre nagy számban jöttek létre egyesületek, civil szervezetek, amelyek az anyanyelv ápolását és a hagyományok átadását tűzték ki célul. Egy ilyen szervezet, egy „nyelvészeti bizottság” munkájába kapcsolódott be Isabelle Brill, s tevékenységük eredményeit jelen írásában foglalja össze. Ötéves együttműködésük célja a területen beszélt nyelv variánsainak feltárása, egyfajta szintaktikai és helyesírási norma felállítása, végső soron egy szótár szerkesztése volt. A szerző mindemellett nagy figyelmet szentel a kétnyelvűség problematikájának, és részt vett a helyi kétnyelvű pedagógiai program kidolgozásában is. Az európai és a hagyományos kultúra értékei jól megférhetnek egymás mellett: Marie Lepoutre Lifou szigetén a népi gyógyászat és a nyugati orvoslás formáinak harmonikus szimbiózisát, az egészségügyi rendszer hatékony működését figyelte meg. A nemi szerepeket, a két nem egymáshoz való viszonyát azonban a társadalmi átalakulás meglehetősen felkavarta. Minthogy a szigetvilág társadalmát férfiközpontúság jellemezte, a nyugati minták terjedése számos konfliktushoz vezet – derül ki Christine Salomon cikkéből. A városi életforma ezzel szemben nem feltétlenül jelent szakítást a hagyományos értékrenddel: Christine Hamelin vizsgálatai alapján a Nouméába költözött melanézek sok szállal és rendkívül erősen kötődnek eredeti közösségükhöz, szűkebb és tágabb értelemben vett családjukhoz. Ugyanezen kérdéskörrel foglalkozik Michel Naepels is, aki a másik oldalról, egy konkrét közösség felől közelíti meg a jelenséget, ezen belül is olyan esetekre fókuszál, amikor a családfők szánják el magukat a költözésre. Írásából kitűnik, hogy a migráció aligha magyarázható pusztán gazdasági megfontolásokkal, aligha értelmezhető a vidéki társadalmak, a törzsi viszonyok ismerete nélkül, s a beköltözőknek jó okuk van rá, hogy az erős társadalmi kontroll helyett az egyéni választásokat is lehetővé tévő városi életformát válasszák.

Egy tanulmánykötetben közzétett írások terjedelme természetesen korlátozott. Az azonban feltétlenül a kötet érdemei közé tartozik, hogy több publikációból kitűnik: a leírtak mögött a szerzők többéves, módszeres terepmunkája, elmélyült kutatása áll, s az eredményeknek csak egy része láthatott most napvilágot.